

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כו, תשל"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מהו אִמְרָכָל?

א. פתח דבר

עם קידומם ופיתוחם של בתי-המדרש למורים ולגנות בשנים האחרונות צצה לפתע משרה מכובדת, שנושא התפקיד בה הוא בעל הכינוי אִמְרָכָל.

נדרשתי בעת כינוס של אמרכלים ומזכירים של אותם בתי-המדרש להסבר מקורו של אותו שם ואמרתי: רק אתפנה קצת ואעיין במקורות, וכל אשר אדלה מהם, אביא לידיעת הרבים. והנה באה עתה השעה להודיע את כל

אשר מצאתי, ואם לא הכול מיציתי ויש דברים ששירתי,
יבואו אחרים וימלאו אחרי.

ב. מקורותינו העתיקים

משרת האמרפל הייתה כלולה במערכת המנהל הרחב והמשוכלל של בית-המקדש. האמרפל עצמו נמנה בה עם הפקידות הראשית, ומעמדו היה של פקיד בכיר. שכנו לתפקיד היה הגזבר. הגזברים והאמרפלים מופרים בתלמוד ובמדרשים בדרך כלל ברצף אחד; אולם האמרפל נמצא בדרגה גבוהה יותר. במסכת הוריות שבתלמוד הבבלי (יג ע"א) מובא דירוג חינוכי-חברתי-מנהלי מעניין. מובאת שם השאלה: אם "היה הוא ואביו ורבו בשבי", את מי ישתדל למלט או לפדות תחילה? – והתשובה: "הוא [כלומר, הוא עצמו] קודם לרבו, ורבו קודם לאביו, אמו קודמת לכולם, חכם קודם למלך ישראל; חכם שמת אין לנו כיוצא בו; מלך ישראל שמת, כל ישראל ראויים למלכות. מלך קודם לכהן גדול...". מכאן מתחיל התלמוד לפרט את דרגות הפקידות הגבוהה בבית-המקדש, עד שבא לאמרפל ואומר: "אמרפל קודם לגזבר". מכאן, שהאמרפל היה גבוה מן הגזבר, אולם קדם לו בעל התואר והתפקיד של סגן.

וכנראה כבר אז לא היה ברור מוצא השם אמרפל. ונשאלת באותו מקום בתלמוד השאלה: "מאי אמרפל?" ומשיב רב חסדא: "אמר כולא", – כלומר הוא האומר הכול, ועל פיו יישק דבר. כאן לפנינו צורת נוטריקון, צורה מקובלת בספרות העברית, שבה מצטרפים ראשי תיבות או תיבות שלמות

למלה אחת כדי להסביר את משמעותה של המלה או כדי להקל על הזיכרון.

ועוד במקור שקדם לתלמוד, והוא התוספתא (אוסף ההלכות שפגס כתוספת למשנה), באה התהייה על השם אמרפל. בתוספתא שקלים, פרק ב', טו שואל ר' יהודה: "למה נקרא שמו אמרפל?". והתשובה: מפני שהוא "מר על הכול". "מר" הוא מלה ארמית, ומשמעותה בעברית: אדון. וכך לפנינו שוב נוטריקון: "מר (על הכול) = אמרפל. (במקורות אחרים מופיע שמו גם בצורת "אמרפל" - ראה ויקרא רבה, פרשה ה').

אם כן, לכאורה מלה ארמית לפנינו (אולם ראה להלן "דעת חכמי הלשון"). ובתור מלה ארמית ממש נמצא אותה בתרגומים הארמיים לתורה ולנביאים. בספר במדבר ג, לב, כנגד המלים "ונשיא נשיאי הלוי" בא בתרגום אונוקלוס אונוקלוס "אמרפל א דממנא על...", היינו "אמרפל ממונה על...", והוא ראש קבוצה גדולה של אנשים.

ובספר ישעיה כב, כג, כה בא במקביל לביטוי "יָתֵד במקום נאמן" התרגום הארמי "אמרפל מהימן...". ואותו אמרפל מהימן הוא מן הממונים על בית המלך: "ופתח ואין סוגר, וסגר ואין פותח". וכל כבוד הבית וכל אבזרי הבית נשענים עליו.

וכך כנגד המקורות התלמודיים והמדרשים המגלים, כי האמרפל היה אחד הממונים על בית המקדש, מסתבר מן התרגום הארמי לספר ישעיהו, כי הכינוי של אמרפל ניתן גם לממונה הראשי על בית המלך.

ג. דעת חכמי הלשון

נפתלי הרץ טור-סיני (טורטשינר) סבור, שמלת הפקידות "אמרפל" מלה פרסית היא (ראה מאמרו "מלים שאולות בלשוננו", לשוננו, כרך ט', עמ' 10), והוראתה בפרסית "הממונה על האוצר". מלה זו וכן כמה מלים אחרות חדרו ללשוננו בימי שלטון פרס בארץ-ישראל. השם אמרפל מצוי גם בתעודות הארמיות של יהודי מצרים מימי מלכות פרס הקדומה.

ומה על הדרש "אמר כולא" או "מר כול"? מובן, שאין כאן אלא אטימולוגיה עממית, הבאה לקרב מלה זו אל העברית. היהודי, בהוציאו מלה פרסית זו מפיו, שמע בה הרפבת שתי מלים עבריות, ומכאן הדרושים העבריים על שם זה.

ד. ביישוב הישן בארץ-ישראל במאה שעברה בטרם נעבור לשימוש ימינו, נתעכב בשימוש, שניתן לשם זה, ובלשון רבים דוקא – "אמרפלים" – ביישוב העברי הישן בארץ-ישראל.

היישוב היה חי, פידוע, בעיקר על כספי ה"חלוקה". אלה כספים, שנאספו מקהילות ישראל באירופה ושלחו לארץ-ישראל, לחלוקתם ליהודי ירושלים הנצרכים. תחילה התנהל איסוף כספים זה על-ידי משולחים מארץ-ישראל, אולם בשנת תק"ע (1810) הוקם באמשטרדם מוסד של פקידות, שהיה תפקידו לארגן את אוסף הכספים מן הקהילות החשובות שבמערב אירופה ומנדבנים יחידים ולהעבירם

ליישוב היהודי אשר בירושלים. אנשי מוסד זה כונו "פקידים ואמרכלים" (ובראשי-תיבות: פקוא"מ).

מי שמעוניין ללמוד פרטים נוספים בנושא זה ימצא אותם בספר של ד"ר בן-ציון גת, "היישוב היהודי בארץ-ישראל, שנים 1840-1881", הוצאה מחודשת מטעם יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשל"ד, ובעיקר בעמ' 98 שם.

ה. ובימינו

בימינו משתמשים במלה זו, אמרכל, במשמעות של אדמיניסטרטור או מנהלן, וב"אמרכלות" במשמע של מנהלה. יש מוסדות מדע ומחקר, אשר מנהל מדעי להם מצד אחד, ומנהל אמרכלי מצד אחר.

במיוחד משמש המונח "מנהל אמרכלי" באקדמיה ללשון העברית עצמה. תפקידו של נושא משרה זה הוא להכין את הצעת התקציב, חישוב ההוצאות (משכורות, רכישות ספרים וציוד, תחזוקת הבניין, הוצאות פעולות, נסיעות וכיו"ב), חישוב הכנסות, טיפול במגנון ובכל הדברים האחרים הדרושים למנהל תקין.

ועל חידושו של שם זה בימינו מספר פרופ' זאב בן-חיים, נשיא האקדמיה ללשון העברית, כדברים האלה: שנתיים לפני קום המדינה הוזמן ועד הלשון לעבד סדרת מונחים בנושאי מנהל ומשפט לצורך הפעלת מנגנוני המדינה שבדרך. כשהגיע ועד הלשון לענייני אדמיניסטרציה, הוצעה המלה אמרכלות. בן-גוריון עצמו קיבל אותה, אך לא נקלטה המלה במשך מחצית היובל של קיום המדינה (אלא באקדמיה

ללשון העברית עצמה). והנה כעבור שנים מלה זו – אמרפלות
– וכל הנובע ממנה מופיעים בכתב ובעל-פה וכובשים את
מקומם בשימוש משרדי הממשלה (ראה "עם וספר", הוצאת
הברית העברית העולמית, חוב' נא-נב, תשל"ד).
וכך נתגלגל השם ממוצאו בשימוש האוצר של ממלכת
פרס לשימושו בבית-המקדש ובבית-המלך בישראל, לתחום
של פקידות וכספים בתולדותיו של היישוב הישן בארץ-
ישראל, עד שבא בימינו לציין את תחום המנהל הרחב,
המקיף ענייני פקידות מרכזיים, ועד שנתאזרח אפילו בתחום
המוסדות להכשרת מורים וגנות.